

НАДАННЯ ЧАСТОЧОК МОЩЕЙ ЗА МЕЖИ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ УСПЕНСЬКОЇ ЛАВРИ (КІНЕЦЬ XVIII – ПЕРШІ ДЕСЯТИЛІТТЯ XX ст.)

У статті на базі документів Духовного собору та канцелярії митрополита Київського визначаються основні засади, на яких Києво-Печерська Успенська лавра видавала назовні часточки належних їй мощей святих. Розглядаються джерела, з яких добували часточки, відповідальні за надання особи, причини відмови прохачам. Простежуються дії настоятеля й Духовного собору на етапі передання часточок і їхньої підготовки. Науковці звернули увагу на розділення мощей із печер у радянські часи й інтерпретували його з атеїстичних позицій. Нечисленні сучасні дослідники розглядають це розділення побіжно, в контексті проблем іконографії та ієротопії в російських єпархіях. Зроблено такі висновки. Надання стороннім часточок мощей у Лаврі не сприймали як самоціль. Поява у справах, заведених з цього приводу, письмових прохань, згадок про контроль над долею реліквії, а також відмов (особливо на протиправу даруванням з власної ініціативи) свідчить про розважливий підхід до розповсюдження святих. Матеріальні обов'язки під час передання часточок розподілялися досить гнучко. В такому разі бажання отримати швидко вигоду за всяку ціну, на якому наголошували радянські дослідники, на нашу думку, поступалося оцінюванню віддалених наслідків дарування (як для репутації Лаври, так і для розширення її зовнішніх зв'язків і впливів). Лавра була заінтересована в тому, щоб часточки її мощей сприймали як вияткове благословення й неоціненний дар, і сприяла утвердженню такої думки, поділяючи її. Порядок вручення при свідках в окреслений період, імовірно, відпрацювали до автоматизму, адже в загальному докладних документах про нього згадують лише в разі відхилень від сценарію. Перспективним є порівняння підходів Лаври до надання стороннім часточок мощей із засадами, на яких обитель поширювала копії шанованих у ній ікон.

Ключові слова: Києво-Печерська Успенська лавра, часточка мощей, антимінс, ковчежець, розділення, рака, ікона, Духовний собор, Синод, митрополит, соціальна взаємодія.

Шанування решток святих у Новозавітній церкві набуло особливих форм. За постановами Карфагенського (220 р.) [39, с.20] і II Нікейського (787 р.) соборів мощі мають бути в усіх храмах. Візантійською є і традиція зашивати їх часточки в антимінси. Церков було більше, ніж угодників, – і розділення тіл останніх стало природним [5, с.123]. Саме тому, на думку С. Іванова, візантійська церква не розробила нормативних приписів щодо шанування мощей, чим відкрила свободу для маневру [5, с.129]. Ця свобода й робить потребу поглиблено вивчати практики з тілами святих у різних християнських соціумах важливим науковим завданням. У Києво-Печерській Успенській лаврі (далі – КПЛ) кінця XVIII – перших десятиліть XX ст. було понад 120 відкрито ша-

нованих мощей [15, с.5-6, 11-23], тож ця обитель заслуговує на окреме дослідження в контексті проблеми.

Науковці звернули увагу на розділення мощей із печер у радянські часи. На думку Н. Гепенер, це «лихо», котрого завдавали святиням «самі святі отці», шкодило більше за зловмисників [2, с.56], адже через нього «деякі мощі зовсім зникли з печер» [2, с.57]. При цьому дослідниця стверджувала, що монахи «продавали мабуть просто ті кістки, що їх багато навалено по різних таємних кутках печер» [2, с.57]. Головний висновок Н. Гепенер, зроблений на підставі знайдених при печерах (і описаних у її праці) нерозданих мощевих фрагментів та документів про них, – це те, що розповсюдження часточок було торгівлею [2, с.57]. Ю. Оландер, окрім цитування архівної справи КПЛ про розділення мощей, уточнив, що торгівля була спекуляцією [9, с.38], і оцінив прибутки від неї [9, с.39]. Стаття В. Гінзбурга цінна тим, що в ній оприлюднено результати обстеження мощей, інтерпретація звичаю при цьому близька до висловленої в попередніх авторів [3, с.111-116]. Ідею про спекуляцію мощами (перш за все – в 1910–1916 рр.) провів, у написаній з позиції наукового комунізму праці, О. Шамаро [40, с.218-219]. Помітно, що в згаданих роботах дії лаврської братії пояснюються пошуками матеріальної вигоди. М. Петренко, не відкидаючи такої версії (яку назвав головною) доповнив її вказівкою на те, що розсилання часточок «сприяло дальшій популяризації Києво-Печерського монастиря» [12, с.41]. Дослідник також навів за документами з архіву обители приклади прохань до КПЛ надати часточку святині й реакції на ці листи [12, с.44], але не вийшов за межі атеїстичного тлумачення рішень служителів церкви. Тобто згадані автори на перший план у поясненні дій КПЛ висували суто корисливі мотиви.

Інтерес до реліквій київського походження виявили й сучасні російські науковці. Т. Сорокіна простежила весь шлях часточок лаврських мощей до Олонецької єпархії (перш за все – кафедральних соборів Петрозаводська) [16]. М. Антонова і М. Комова згадали про часточки мощей св. сщмч. Кукші, передані з КПЛ до Мценська й Брянська, в контексті становлення іконографії угодника, тож звернули увагу передусім на особливості образів, у які вкладали ці святині [1, с.206-208]. А. Маркелов перелічки надані до В'ятки лаврські часточки, розглядаючи реалізацію ієротопії у В'ятській єпархії [8, с.211]. Втім, подібні праці, написані на високому методологічному рівні, нечисленні.

Таким чином, комплексно, в контексті соціальних взаємодій навколо шанованих сакральних об'єктів, розділення лаврських реліквій не розглядали.

Отже, мета статті – розв'язати таку невирішену раніше частину проблеми: визначити основні засади, на яких КПЛ видавала назовні часточки належних їй мощей святих.

28.05.1791 з Київської духовної дикастерії до Духовного собору КПЛ прийшла промеморія щодо синодального указу про мощі

св. Афанасія в Лубнах [26, арк.2]. Цим указом (від 08.05.1791) Синод повідомляв митр.¹ Самуїла, що саме йому доручає: «Освидѣтельствованіе цѣлости *сихъ мощей* (курсив наш – А. К.) и пресѣченіе надобно раздѣленіе и раздачи оныхъ» [26, арк.2 зв.]. Одним із підсумків справи став наказ Духовного собору блюстителю печер та еклезіархові 31.05.1791: «Не раздѣлять святыхъ мощей никому ни подъ какимъ видомъ» [26, арк.4-4 зв.]. Оскільки йшлося про всі реліквії КПЛ, імовірно, в обителі прагнули убезпечитися від зайвих контактів з Синодом.

Наскільки обмеження дотримувались? 23.01.1898 блюститель Китаївської пустині, прохаючи для неї часточки, наголосив, що при Дальніх печерах «съ давнихъ временъ хранятся въ большемъ числѣ отдѣленныя отъ святыхъ мощей части» [34, арк.1а зв.]. Це підтвердили довідкою для Духовного собору, що часточки – в особливому ковчежці у ризниці [34, арк.2 зв.]. 39 підписаних паперових конвертів із часточками знайшли в ковчежці у Воздвиженській церкві при Ближніх печерах після передання її Всеукраїнському музейному містечку 1930 р. Тоді ж там виявили кілька менших емностей з кістками й торбинку з «рештками голови» [2, с.57]. У записах за 11.11.1910 та 03.02.1912 про надання, відповідно, 50 й 150 часточок для антимінсів є уточнення, що їх брали з «лаврской ризниці» [19, арк.4, 5 зв.], тобто ризниці Успенського собору. «Ящикъ» з мощами згадано в резолюції митр. Серапіона від 28.07.1814 (справа про антимінси для Волинської єпархії) [20, арк.1]. Серед святих, часточки котрих надали для заснування храмів у Олонецькій єпархії 1829 р., згадується й св. свт. Михаїл. Його тіло спочивало в Успенському соборі [16]. Отже, підлягали розповсюдженню не лише печерні реліквії. Тож запаси часточок існували при кожному осередку КПЛ, крім пустиней, і потрібні для згаданих антимінсів вибирали з давно відділених.

Митр. Серапіон 15.05.1819 занотував у щоденнику, що при Дальніх печерах оглядав мощі, які саме просушували, а потім відбирав часточки всіх мощей із цих печер для «Г: Ар.» [6, арк.625 зв.]. Це він робив «впокоях начальника» [6, арк.625 зв.], до того ж просушування владика бачив уперше [6, арк.625 зв.], а часточки видавав і раніше. Так, 1813 р. власноручно склав списки призначених для великої княгині Катерини Павлівни, а 1818 р. – для єп. Подільського Іоаннікія [21, арк.1]. Це може свідчити про надання владіці 1819 р. раніше заготовлених часточок. За розпорядженням Духовного собору від 19.05.1829 еклезіарх мав доповісти, скільки є часточок мощей, і яких [27, арк.4]. За довідкою Духовного собору, 1833 р. єп. Полоцькому часточку для антимінса видали з «наличныхъ» [31, арк.3]. Можна припустити, що саме запасами передусім користувалися протягом усього окресленого періоду.

І. Орловський, котрий на початку ХХ ст. вивчав руїни Борисоглібського собору в Смоленську, принагідно відзначив:

¹ Надалі вказівка «митрополит» без уточнення митрополії означатиме, що він – Київський і Галицький, священноархімандрит КПЛ і член Синоду.

«Монахи Кіевской Лавры, обращающіея съ св. мощами, разска- зываютъ, что съ годами отъ прикосновенія богомольцевъ, св. мощи механически повреждаются; отдѣлившіяся частицы ихъ употребляются для помѣщенія въ антимины и подъ престолы новосозданныхъ храмовъ» [11, с.261]. Ця примітка може пояснити, переданіям щодо печер (де й були монахи, які регулярно впорядковували святині [2, с.52-53]), як давнім запасам мощевих часточок не давали вичерпатися.

1914 р. настоятель Софроніївського Святотроїцького монастиря з м. Резина Бесарабської губ. звернувся до КПЛ з запитом щодо дати надання Духовним собором цій обителі часточки семи лаврських угодників. Відповіді йому конкретно не змогли, «так какъ частицы святыхъ мощей весьма часто отдѣляли для освященія новыхъ антиминовъ» [25, арк.276-276 зв.]. Оскільки не окреслено період, який мали на увазі соборні старці, висновки, чи йшлося про розділення цілих тіл, чи вже наявних часточок, зробити неможливо.

Щодо датованих можливих винятків, 12.09.1866 вийшов синодальний указ № 1565. За ним прохання графа Д.Є. Остен-Сакена про те, щоб для церкви в його маєтку видали часточки лаврських мощей, слід було передати на розсуд митрополита [32, арк.1; 38, арк.1 зв.], про попередню згоду якого при цьому згадувалось [32, арк.1]. 1870 р. митр. Арсеній своєрідно використав указ: посилаючись на нього [38, арк.1 зв.], видав єп. Полоцькому й Вітебському часточку мощей св. прп. Євфросинії Полоцької для його єпархії, а Синоду доповів про це аж після того, як святиню зустріли у Вітебську [38, арк.1 зв., 2]. До Полоцька віддали перст угодниці [10], тож видається ймовірним, що його відокремили спеціально, а не взяли з запасів. Можливо, саме тому справу Духовного собору про передання до Полоцька часточки мощей св. прп. Євфросинії за 23.10.1870–10.12.1870 вшили до більш загальної з позначкою «Секретно» [38, арк.85-93], а Синод проінформували вже тоді, коли розділення завершилося й було запізно щось змінити.

Часточки мощей св. прп. Євфросинії досить часто надавали прохачам за межі КПЛ на початку ХХ ст.: 1903 р. [25, арк.75-79], 1905 р. – двічі [25, арк.95-96, 154, 161-161 зв.], 1908 р. [25, арк.162]. Виділяється випадок, коли 1910 р. ігуменя Києво-Покровського монастиря надіслала на ім'я митр. Флавіана прохання про часточку св. прп. Євфросинії (або ж про дві – ще і для Межигірського монастиря) [25, арк.187-187 зв.]. Духовний собор ухвалив надати одну, відділивши її від одного з перстів, котрі мали залишитися в КПЛ, з поясненням у резолюції: «Такъ какъ святыхъ мощи Преподобной Евфросиніи принадлежатъ теперь не Лаврѣ, а Спасо-Евфросиніевскому Полоцкому монастырю» [25, арк.188]. Щоправда, з посвідчення до цього дару від КПЛ митр. Флавіан викреслив «отъ одного изъ перстовъ ея, остающихся» [25, арк.190-190 зв.]. Тобто навіть тоді, коли тіло підготували для передання Полоцьку, втративши змогу роздроблювати його, в КПЛ не скористалися запасами, а розділили належний обителі перст. З іншого боку, запит 1905 р. від Владикавказької губ. не містив точних

побажань [25, арк.95-96], тож вибір часточок можна вважати волею КПА, зрозумілішою в разі базування на запасах. Можливо, на 1910 р. вичерпалися саме часточки мощей св. прп. Єфросинії.

Цікавою є справа про відділення часточок мощей свв. прп. Феодосія Острозького й прав. Іуліанії для кафедрального собору Житомира (1889 р.) [33, арк.1, 1а зв.]. Блюститель Дальніх печер доповів Духовному собору, що при Дальніх печерах, як і при Ближніх, є часточки мощей святих угодників Печерських в особливих ящиках, серед яких – і часточки мощей Феодосія Острозького [33, арк.5]. А ось блюститель Ближніх печер сформулював рапорт так: «изъ хранящихся въ Ближнихъ пещерахъ святыхъ мощей (курсив наш – А. К.) правденой дѣвы Іуліаніи, княжны Ольшанской, небольшая частица для надлежащаго о ней распоряженія передается о. намѣстнику» [33, арк.5]. Видається, що саме ці мощі розділяли без використання запасів. Часточку від них видавали й 1912 р. до Городищенського жіночого монастиря на прохання мешканців м. Домбровиця [25, арк.204-205]. Коли до КПА прийшла звістка, наскільки велика була радість від зустрічі святині, Духовний собор 24.01.1913 ухвалив звернутися в редакцію листка «Свет Печерский», щоб там розмістили відповідне повідомлення [25, арк.237-239]. Тож, на відміну від справи з часточкою св. прп. Євфросинії в Полоцьку, умов секретності не створили. Мощі св. прав. Іуліанії, дуже пошкоджені під час пожежі в Успенському соборі 1718 р., зберігались після перенесення до Дальніх печер у закритій раці [18, с.89]. Якщо обидва рази часточки для дарування справді добували саме з гробниці, то, можливо, такий вибір серед інших обгорілих фрагментів загалом не сприймали як розділення мощей у прямому значенні слова, тож дотримувалися меншої кількості умовностей.

1865 р. на прохання про пожертвування з КПА «какой-либо святыни» до Ново-Нямецького монастиря Духовний собор відповів резолюцією, що «неможетъ самъ собою отпускать какую-либо святыню отъ Святой Лавры» [31, арк.2 зв.], але передав справу на розгляд митрополита [31, арк.19]. Втім, митр. Платон, як видно з його резолюції 1889 р., радився в таких ситуаціях з соборними старцями [33, арк.1а], котрі переадресували запитання про перепони й кожному блюстителю печер [33, арк.4-4зв.]. Митр. Флавіан, як-от 12.07.1908, міг передавати рішення на розсуд намісника КПА [25, арк.164]. Загалом виданню часточок могли передувати вказівки митрополита в таких формах: усні розпорядження (відомо п'ять за 1801–1802 рр.) [23, арк.1] або письмові резолюції щодо прохань, які прийшли безпосередньо до митрополичої канцелярії (відомо два за 1910 р.) [37, арк.28 зв., 32 зв.], чи до КПА (відомі за 1841, 1910 та 1912 рр. – по одному) [19, арк.4, 5 зв.; 28, арк.2]. У справі про передання 50 часточок Київському Софійському собору є формулювання «по благословенію» (митр. Євгенія, від 19.03.1824) [24, арк.1], можливо, вжите, щоб підкреслити урочистість моменту. Дозвіл митрополита згадується й у посвідченнях про істинність мощей і про те, чийм коштом опоряджено ікону 128

чи ємність [25, арк.6, 7 зв., 22, 91, 103, 163, 167, 178]. У цих посвідченнях як «благословеніє отъ Кієво-Печерской лавры» позиціонуються самі часточки [25, арк.6, 7 зв., 22, 91, 103, 163, 167, 178] (версія на дощечках 1889 р. – «Даръ Кієво-Печерской Лавры» [33, арк.11-12]). Щодо прохання про часточки свв. Феодосія та Іуліані Синод 27.04.1889 видав указ: усе має залежати від митр. Київського [33, арк.1а зв.], як і в справі Д.Є. Остен-Сакена.

Коли 23.08.1904 митр. Флавіан прибув до Медведівського Миколаївського монастиря, настоятель зустрів його промовою, в якій наголосив на великому значенні для його обителі часточок лаврських мощей, визначаючи їх як «благодатный даръ» від «Лавры святой» [4, с.953]. Ці п'ять фрагментів надав митр. Філарет 1845 р. [13, с.46]. Метою промови було підкреслити спорідненість монастиря з центром митрополії [4, с.953], і те, що для цього згадали про прийняті майже 60 років тому святині, може свідчити про неформальність визначень «дар» і «благословення».

На прямий указ Синоду від 09.06.1796, за яким слід було нададі «требовать» святі мощі для антимінсів до церков Волинської єпархії з КПА, посилався в проханні 1814 р. Стефан, еп. Волинський [20, арк.1-1 зв.]. За синодальним указом надсилали часточки для антимінсів до Олонецької губ. (1829 р.), до Полоцької єпархії (1833 р.) [16; 27, арк.4, 10], на Камчатку (1841, 1845 р.) [29, арк.1; 31, арк.4 зв.]. Отже, випадки, коли з Синоду надходила пряма вказівка передати реліквії, виділяються тим, що стосувались часточок для антимінсів, а не для відкритого шанування.

Показовими для дослідження є випадки, коли прохання не задовольняли. Так, ігумені Челябінського Одігітріївського монастиря відмовляли двічі (1902, 1905 рр.) після того, як 1902 р. охоче дали дві часточки разом [25, арк.42-44 зв., 46-48, 97-99 зв.]. При цьому 1905 р. ігумена згадувала в проханні поранених учасників російсько-японської війни, які зрадіють новим святиням [25, арк.99]. 1909 р. ігумена Угадо-Кустанайського Іверського монастиря попросила хоча б дрібні часточки семи преподобних Печерських. Духовний собор на підставі довідки про те, що до названої обителі 1908 р. уже надіслали часточку, ухвалив повідомити про відмову [25, арк.179-180]. Відповідно, КПА не була заінтересована в повторному наданні часточок, хоча б і від інших угодників.

П'ять часточок просили в січні 1912 р. настоятель Успенсько-Миколаївського монастиря Воронежської єпархії 90-річний архімандрит Ігнатій з братією для храму св. Миколая Чудотворця, котрий саме будували до 300-річчя дому Романових. Навіть попри таке докладне пояснення й посилання на старість настоятеля прохачі отримали відмову з огляду на резолюцію митр. Флавіана від 15.02.1911: «Мнѣ кажется, что на будущее время слѣдуетъ воздерживаться отъ щедрого раздаванія частиць святыхъ мощей, какъ это завелось въ последнее время» [25, арк.198-202]. Друга спроба архімандрита Ігнатія (грудень 1912 р.) закінчилась, як і перша, на підставі наведеної резолюції [25, арк.231, 235 зв.–235]. Щоправда, цю резолюцію згадували й 1914 р., коли до КПА звернулися з

Бендерського Преображенського собору, а часточку зрештою надали [25, арк.283-287]. Тож навіть, коли митрополит висловив свою позицію, намісник і Духовний собор зберегли можливість індивідуального підходу до тих, хто потребував лаврської святині.

1902 р. до КПЛ надійшло звернення зі Святотроїцької Покровської жіночої общини при с. Розрите Чернігівської губ. з поясненням про те, що святині потрібні для протистояння загрозі з боку іновірців. Численні віряни підписалися під проханням про ікону з часточками мощей, освячену на гробницях угодників [25, арк.40-41]. Утім, Духовний собор ухвалив: «увѣдомить, что Духовный соборъ не находитъ возможнымъ удовлѣтворитъ настоящую просьбу» [25, арк.41 зв.], не розкриваючи причин такого рішення навіть у резолюції, не кажучи про повідомлення до с. Розрите.

В кінці 1895 р. до КПЛ звернувся по ікону з часточкою мощей священник з с.Турганова [25, арк.17 зв.], однак Духовний собор 10.01.1896 ухвалив відмовити, бо той просив «безъ разрѣшенія на то Епархіальнаго начальства и никѣмъ не удостовѣрено, что просимая икона дѣйствительно поставлена будетъ въ церковь села Турганова, а не въ частный домъ» [25, арк.18]. У 1801–1802 рр. серед отримувачів часточок фігурують без будь-яких пояснень навіть не рядові священники, а цілком світські люди: полковник, харківський губернатор, поручик (передали через його слугу), дружина майора [23, арк. 1]. Враховуючи, що 1786 р. часточки мощей (13 з Ближніх печер і 10 – з Дальніх) були «въ благословеніе отдѣлены обрѣтающемуся тогда на свѣтѣ Ея Величества дѣйствительному камергеру» [7, с.401], а 1787 р. встановлені в церкві села Виїзна Слобода для відкритого шанування [7, с.401], можна припустити таке. Перше: вже 1786 р. адміністрація КПЛ спочатку переконувалася, що часточки, якими благословляють певних знатних осіб, зрештою потраплять до церкви, але не мала потреби фіксувати це письмово. Друге: в кінці XVIII – на початку XIX ст. для КПЛ іще не було настільки принципово передати часточки саме до храму, а не до приватної оселі, тож позиція обителі щодо проблеми змінювалася протягом досліджуваного періоду. В усякому разі, Д.Є. Остен-Сакену 1866 р. повідомили, що Духовний собор готовий видати часточки в будь-який час, але «для получения оныхъ долженъ быть командированъ... благоговѣйный священникъ, или по крайней мѣрѣ (курсив наш – А. К.) діаконъ» [32, арк.3 зв.]. Архієп. Херсонський і Одеський, котрий відрядив по дар із КПЛ диякона Єллінова, дав тому письмову рекомендацію «человѣкъ безукоризненный и замѣчательнаго благочестія» [32, арк.5, 9]. Відповідно, на той час уже сформувався досить суворі вимоги навіть до посередників, які мали доправляти святиню до місця призначення. 1895 р. Духовний собор ухвалив простежити через Ризьку духовну консисторію, щоб ікону з часточкою мощей, надану до м. Пернов Ліфляндської губ. через генерал-майора Дьякова, поставили в «соотвѣтствующемъ свѣтынѣ мѣстѣ» [25, арк.2-3 зв.]. Загалом еволюція контролю над подальшою долею виданих із КПЛ часточок потребує додаткового дослідження.

Щодо поведінки з фрагментами мощей, призначеними для переміщення, у джерелах трапляються вказівки на підготовку для них «приличныхъ» емностей: мідної дошки (1819 р.), ковчежців (1837, 1896 рр.), скриньок (1845 р.), кипарисових, оббитих оксамитом, дощечок у срібному визолоченому окладі (1889 р.) або металевої гробниці (1910 р.) у самій КПЛ [6, арк.625 зв.; 25, арк.20, 185; 27, арк.15; 29, арк.1а; 33, арк.11-11 зв.]. З іншого боку, вимогу надати таку емність могли висувати й до прохачів (1866 р.) [32, арк.3 зв.], якщо ті самі не надавали її (1905, 1910 р.) [25, арк.113, 185]. На початку ХХ ст. в справах про мощеві часточки згадується про надання останніх у замастикованій формі [25, арк.101, 107, 165, 205, 241]. Архієп. Михайл, ректор Волинської духовної семінарії 13.01.1896 заявив, що готовий надати до 100 руб. на ікону Успіння з часточкою мощей одного з лаврських святих. А ось організувати виготовлення ковчежця для цієї часточки за розпорядженням Духовного собору мав еклезіарх [25, арк.19-20]. В ікони вправляли ковчежці з часточками мощей св. сщмч. Кукші (образ списали з надгробного в майстерні КПЛ) до Мценська 1895 р. [1, с.208; 25, арк.7-7 зв.] і, за аналогією до попередньої – до Брянська 1903 р. [1, с.208; 25, арк.53-60 зв.], до ікон вкладали численні часточки інших мощей (1900–1912 рр.) [25, арк.25, 27, 36-39, 49-50, 60-60 зв., 118-119 зв., 126 зв., 155 зв., 163, 170-170 зв., 191 зв., 197, 209-211, 257-269, 270-278]. Ікону Богородиці та золоті ковчежці для двох часточок мощей у КПЛ виготовили 1909 р. для церкви в 40-му піхотному Коливанському полку [25, арк.172]. Часточку могли вкласти й в образ, надісланий від прохачів (1913 р.) [25, арк.261]. 1904 р. до КПЛ звернувся з підтримкою єпископа настоятель Білогорського Святомиколаївського монастиря Пермської єпархії й запитав, чи можна отримати часточку мощей св. р-ап. Володимира (загалом часточки його мощей розповсюджували: одна з них, щоправда, невідомо, коли, потрапила з низкою інших у Видубицький монастир [17, с.152]). Духовний собор ухвалив дати фрагменти свв. сщмч. Кукші та прп. Пимена Пісника. Далі наведено копію напису, з якого випливає, що їх вклали в образ св. Володимира [25, арк.7-7 зв.]. Тож завдяки іконам вдавалося задовольнити прохання, котрі неможливо (складно?) було виконати повністю.

1907 р. до намісника КПЛ звернувся єп. Волинський і Житомирський з питанням: чи є можливість віддати стару раку св. прп. Феодосія Острозького з іконою мешканцям м. Острозького? Також було надано прохання з підписами цих вірян [25, арк.124, 126]. Виявивши, що стара рака зберігається в ризниці Дальніх печер, Духовний собор ухвалив облаштувати в кришці за бажанням прохачів зображення лику святого і вкласти в цей образ відповідну часточку мощей [25, арк.124 зв., 126 зв.]. Про неї початково, принаймні в письмовій формі, не йшлося. Отже, якщо усної домовленості теж не було, КПЛ могла надати частинку своїх реліквій з власної ініціативи.

Митр. Філарет дав часточки мощей угодників Печерських до Десятинної церкви під час її освячення 16.07.1842 [15, с.59]. 1909 р. Митр. Флавіан охоче погодився особисто (як його проси-

ли) освятити на мощах святих ікону з їх часточками для 40-го піхотного Коливанського полку [25, арк.172-175]. Щодо передання таких дарів поза богослужіннями, то 1866 р. часточки мали надати митрополиту «для вручення должнымъ порядкомъ» [32, арк.5]. Інформація про суть порядку дуже скупа. Так, за резолюцією Духовного собору в справі про волинських святих 1889 р. еклезіарх мав видати часточки відрядженому по них протоіерею під розписку [33, арк.10]. Втім, з рапорту еклезіарха випливає, що ємності для часточок освячено «по чиноположенію сосудовъ для хранения святыхъ мощей» [33, арк.11 зв.], мощі вклали в посудини, передали протоіерею в келії намісника в присутності митрополита й курського поліцмейстера до того, як резолюцією досягла адресата, тож без розписки [33, арк.11 зв.-12]. Ще один опис походить від депутації з Брянська, котрій образ із часточкою мощей св. сщмч. Кукші 1903 р. вручили соборні старці в ризниці Успенського собору [14, с.9]. Напередодні, на зустрічі з митрополитом, владиці дякували за дар, прохаючи благословення [14, с.8]. Втім, щоб визнати таке спілкування складовою «порядку», бракує даних.

Надання стороннім часточок мощей у КПЛ не сприймали як самоціль. Поява у справах, заведених з цього приводу, письмових прохань, згадок про контроль над долею реліквій, а також відмов (особливо на протигагу даруванням з власної ініціативи) свідчить про розважливість у розповсюдженні реліквій. Матеріальні обов'язки під час передання часточок розподіляли досить гнучко. В такому разі бажання швидкої вигоди за всяку ціну, на якому наголошували радянські дослідники, на нашу думку, поступалося оцінюванню віддалених наслідків дарування (як для репутації КПЛ, так і для розширення її зовнішніх зв'язків і впливів). КПЛ була заінтересована в тому, щоб часточки її мощей сприймали як виняткове благословення й неоціненний дар, і сприяла утвердженню такої думки, поділяючи її. Порядок вручення при свідках в окреслений період, імовірно, відпрацювали до автоматизму, бо в загалом докладних документах про нього згадують лише в разі відхилень від сценарію.

Перспективним є порівняння підходів КПЛ до надання стороннім часточок мощей із засадами, на яких вона поширювала копії шанованих ікон.

Список використаних джерел та літератури:

1. Антонова М.В., Комова М.А. «Киево-Печерский патерик» как источник иконографии преподобного священномученика Кукши // *Вестник Брянского государственного университета*. Вып. 1. 2015. С. 206-208.
2. Гепенер Н. Печери Київської лаври. Київ: Пролетар, 1930. 64 с.
3. Гинзбург В.В. Что представляют собою «мощи» бывшей Киево-Печерской лавры // *Природа*. 1939. № 6. С. 111-116.
4. Зимницкий С. Обзорение Высокопреосвященнейшим Флавианом, Митрополитом Киевским и Галицким, монастырей, некоторых приходских церквей и церковных школ Чигиринского уезда // *Киевские епархиальные ведомости*. Отдел неоф. № 39 (26 сентября). 1904. С. 952-957.

5. Иванов С.А. Благодетельное расчленение: парадокс почитания мощей в византийской агиографии // *Восточнохристианские реликвии* / ред.-сост. А.М. Лидов. Москва: Прогресс-Традиция, 2003. С. 121-130.
6. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Ф. 1. Спр. 6, 1804–1824 рр. 761 арк.
7. Макарий, архим. Памятники церковных древностей в Нижегородской губернии. Санкт-Петербург: Синод. тип. 1857. 516 с. (Записки Императорского археологического общества. Т. 10).
8. Маркелов А.В. Местночтимые иконы и святые в церковно-общественной жизни российской провинции второй половины XVII – начала XX в. (на примере Вятской епархии): дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.02. Екатеринбург, 2011. 393 с.
9. Оландер Ю. В. Київські лаврські печери // *Безвірник*. 1935. № 11/12. С. 33-40.
10. О принесении части святых мощей Преподобной Евфросинии, княжны Полоцкой, из Киева в Полоцкий Спасо-Евфросиниевский монастырь. Витебск: Г.А. Малкин, 1871. 20 с.
11. Орловский И. Борисоглебский монастырь в Смоленске на Смядыни и раскопки его развалин // *Смоленская старина*. 1909. Вып. 1. Ч. 1. С. 195-312.
12. Петренко М.З. Печерні лабіринти на території Києво-Печерського історико-культурного заповідника. Київ: Мистецтво, 1974. 58 с.
13. П. А., прот. Медведовский Николаевский монастырь // *Киевские епархиальные ведомости*. Отдел 2. № 2 (16 января). 1870. С. 38-48.
14. П(опов) В.П. Житие и страдание св. священномученика Кукши, просветителя Брянского края, и торжество перенесения его иконы с св. мощами. Брянск: А. Итин, 1903. 12 с.
15. Путеводитель к святыне Киева: С планом и видами г. Киева. Киев: Изд. Киев. Свято-Владимирского Братства, 1891. 102, II с.
16. Сорокина Т. В. Исчезнувшие святыни Петрозаводска. URL: <http://eparhia.karelia.ru/moshi.htm>
17. Троцкий П. Киево-Выдубицкий монастырь (окончание) // *Вестник Западной России. Историко-Литературный журнал*. Т. 4. Вып. 4. Отд. II. 1866. С. 141-154.
18. Указатель святыни и священных достопамятностей Киева, как в самом городе, так и в его окрестностях, для поклонников, посещающих святыне места киевские. 4-е изд. Киев: КПЛ, 1869. VIII, 237 с.
19. Фонди Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника (Далі – Фонди НКПКЗ). КПЛ-А 373, 1910–1922 рр. 30 арк.
20. Фонди НКПКЗ. КПЛ-А 1118, 1814 р. 2 арк.
21. Фонди НКПКЗ. КПЛ-А 1120, 1818 р. 1 арк.
22. Фонди НКПКЗ. КПЛ-А 1121, 1818 р. 1 арк.
23. Фонди НКПКЗ. КПЛ-А 1122, 1801–1802 рр. 1 арк.
24. Фонди НКПКЗ. КПЛ-А 1123, 1824 р. 1 арк.
25. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (Далі – ЦДАК України). Ф. 128. Оп. 1 бл. Спр. 3330, 1895–1915 рр. 293 арк.
26. ЦДАК України. Ф. 128. Оп. 1 заг. Спр. 911, 1791 р. 4 арк.
27. ЦДАК України. Ф. 128. Оп. 1 заг. Спр. 1714, 1829–1838 рр. 17 арк.
28. ЦДАК України. Ф. 128. Оп. 1 заг. Спр. 1986, 1841 р., 6 арк.
29. ЦДАК України. Ф. 128. Оп. 1 заг. Спр. 2069, 1845–1848 рр. 12 арк.
30. ЦДАК України. Ф. 128. Оп. 1 заг. Спр. 2292, 1858–1910 рр. 146 арк.
31. ЦДАК України. Ф. 128. Оп. 1 заг. Спр. 2460, 1865 р. 23 арк.
32. ЦДАК України. Ф. 128. Оп. 1 заг. Спр. 2500, 1866 р. 12 арк.
33. ЦДАК України. Ф. 128. Оп. 1 заг. Спр. 2885, 1889 р. 18 арк.
34. ЦДАК України. Ф. 128. Оп. 1 заг. Спр. 2989, 1898 р. 9 арк.

35. ЦДІАК України. Ф. 128. Оп. 1 заг. Спр. 2292, 1858–1910 pp. 146 арк.
36. ЦДІАК України. Ф. 128. Оп. 3 заг. Спр. 719, 1916 p. 1 арк.
37. ЦДІАК України. Ф. 182. Оп. 1. Спр. 262, 1907. Арк. 1–37.
38. ЦДІАК України. Ф. 182. Оп. 2. Спр. 95, 1870 p. 2 арк.
39. Пеханская К.В. Почитание мощей святых и могил подвижников благочестия: истоки и современные формы // *Традиции и современность: научный православный журнал*. № 6. С. 20–36.
40. Шамаро А.А. О чем умалчивает церковный календарь. Москва: Московский рабочий, 1964. 248 с.

А. А. Кизлова

Выдача частиц мощей за пределы Киево-Печерской Успенской лавры (конец XVIII – первые десятилетия XX в.)

В статье на материалах Духовного собора и канцелярии митрополита Киевского определяются главные принципы, исходя из которых Киево-Печерская Успенская лавра выдавала частицы своих мощей святых посторонним. Рассматриваются источники, из которых добывали частицы, ответственные за выдачу лица, причины отказа просителям. Прослеживаются действия настоятеля и Духовного собора на этапе передачи частиц и их подготовки. Ученые обратили внимание на разделение мощей из пещер в советское время, с позиций атеизма. Современные исследователи рассматривают это разделение в контексте иконографии и иеротопии в российских епархиях. Сделаны такие выводы. Выдачу посторонним частиц мощей в Лавре не воспринимали как самоцель. Появление в делах, заведенных по этому поводу, письменных прошений, упоминаний о контроле над судьбой реликвий, а также отказов (особенно в противовес дарениям по собственной инициативе) свидетельствует о рассудительности в распространении реликвий. Материальные обязанности во время передачи частиц распределялись довольно гибко. В таком случае желание быстрой выгоды любой ценой, которое подчеркивали советские исследователи, по нашему мнению, уступало оценке отдаленных последствий дарения (как для репутации Лавры, так и для расширения ее внешних связей и влияния). Лавра была заинтересована в том, чтобы частицы ее мощей воспринимали как исключительное благословение и неоценимый дар, и способствовала утверждению этой идеи, разделяя ее. Порядок вручения при свидетелях в указанный период, вероятно, отработали до автоматизма, ведь достаточно подробных документах о нем упоминают только в случаях уклонения от сценария. Перспективным является сравнение подходов Лавры к уделению посторонним частиц мощей с основаниями, на которых распространяли копии чтимых в обители икон.

Ключевые слова: *Киево-Печерская Успенская лавра, частица мощей, антиминос, ковчежец, разделение, рака, икона, Духовный собор, Синод, митрополит, социальное взаимодействие.*

A. Kizlova

The Dissemination of the Holy Relics Particles from Kyiv Dormition Caves lavra (Late 18th – the 1st Decades of 20th Ct.)

The article deals with the basic principles used by Kyiv Dormition Caves lavra during the dissemination of its holy relics particles. The main sources are the documents of the Spiritual Council and of the Kyivan metropolitan's chancellery. The sources of these particles, the persons in

charge of the dissemination as well as the reasons of the claims rejection. The activity of the Superior and the Spiritual council during the particles transfer and preparation is traced. The scientists turn their attention to the Caves relics dissemination in Soviet period. They interpreted this process from an atheistic perspective. The contemporary researchers examine this dissemination in the context of iconography and hierotopy in Russian eparchies. It's possible to make such conclusions. The particles provision was not a goal in itself for Lavra. Lavra was judicious in its sacred objects distribution because there are some written claims, mentions about the control over the relics fate and rejections of claims (especially as a counter to self-initiated donations) in the documents about the particles. The financial responsibility was divided sufficiently flexibly during the particles transfer. At this rate, a desire to obtain a prompt benefit at any sacrifice (the main desire of Lavra for Soviet authors) was in second position after the evaluation of more prolonged outcomes of such gifts for Lavra's reputation, external communications and effects. Lavra had a concern in the perception of its holy relics particles as the exclusive benediction and invaluable bestowal. This idea was promoted as well as shared by the conventual authorities. The procedure of the particles presentation with witnesses was probably practiced for second-nature because there are only short and rear mentions about it in the detailed documents. Such mentions are connected with some variations in the scenario of this custom. The main principles used by Lavra during the distribution of its holy relics particles are to be compared with the worshipped icons copies sharing of this cloister.

Key words: Kyiv Dormition Caves lavra, a partial of holy relics, antimensium, reliquary, partition, shrine, icon, Spiritual council, Synod, metropolitan, social interaction.

Отримано: 11.09.2017

УДК 338.45(477)«1861/1914»

В. О. Левицький

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНИМИ ФАХІВЦЯМИ ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті досліджується система підготовки інженерно-технічних кадрів та забезпечення цими фахівцями легкої промисловості українських губерній Російської імперії в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. У процесі вивчення даної проблематики встановлено, що мережа закладів професійної освіти формувалася як зусиллями державних структур, так і органів місцевого самоврядування. Виходячи з місцевих потреб, вони приділяли чималу увагу проблемам підготовки спеціалістів для ремісничої, кустарної та фабрично-заводської промисловості, торгівлі. На основі аналізу низки наукових джерел, а також осмислення наукової літератури з питань технічної освіти та промисловості зроблено спробу виділити та охарактеризувати особливості забезпечення інженерними фахівцями підприємств легкої промисловості українських губерній в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Підкреслено, що,